

УДК 821.161.2 – 31.09+929 Процюк

І. Ю. Коноваленко

**ЛОКУСИ ТА ТОПОСИ МІСТА В РОМАНІ СТЕПАНА
ПРОЦЮКА “ТОТЕМ”**

Художній твір, створений автором, обов'язково має в основі світоглядні позиції письменника: “в кожному літературному творі обов'язково має відзеркалюватися авторська особистість” [1, с. 39]. Російська дослідниця Прокоф'єва зауважує на тому, що “авторська картина світу є результатом аналізу та інтерпретації у творчій уяві художника реального світу, це синтез уявлень про світ та людину на основі знань про реальний світ і його вторинної інтерпритації” [3, с. 87]. Дослідження художнього простору твору вимагає особливої уваги до світобачення його автора. “У художньому тексті простір постає у вигляді гештальтів, фрейміф, пропозицій, метафоричних і метонімічних моделей, які є змістовими формами тих чи інших просторових концептів” [3, с. 87]. Відштовхуючись від такої думки, аналіз просторових особливостей тексту вимагає безпосередньої уваги на так звані локуси та топоси художнього тексту.

Метою нашої статті є дослідження особливостей утілення міської теми в романі “Тотем” Степана Процюка шляхом виокремлення локусів та топосів міста.

Словником іншомовних слів визначення локусу (від лат. locus – місце) подається як “місцезнаходження чого-небудь” [5, с. 602]. У контексті літератури вперше термін “локус” використав Ю. Лотман, акцентуючи увагу на “твердій приналежності героя твору до певного місця, локуса” [3, с. 87], пояснюючи, що “місце дії – це не лише опис пейзажу чи декоративного фону... увесь просторовий континуум тексту, у котрому відображається світ об'єкту, складається у деякий топос” [2, с. 221]. Аналізуючи роман “Тотем” Степана Процюка, можна помітити, що увага автора сконцентрована на побудові широкого простору сучасного мегаполісу або міста. Автор будує “міський текст”, який являє собою певну ієрархію локусів та топосів міста, з характерними ознаками “відносної тотожності об'єкту, існуючому в реальній дійсності, та культурної значущості цього об'єкта для соціуму, на основі чого формується когнітивна база і фіксуються стереотипні та індивідуальні уявлення про нього” [3, с. 90].

Слід зауважити, що увага філологів останнім часом, дійсно, зосереджена на “просторових образах, які відображаються в художньому тексті” [3, с. 87], мають визначення “локусів” та “топосів” і “активно використовуються не маючи ще кінцевої дефініції” [3, с. 87]. Вони, з точки зору російської дослідниці Прокоф'євої, позначають “будь-який вміщений у художній текст автором навмисно або підсвідомо простір, як

відкритий, так і той, що має межі, тобто, який знаходиться між крапкою та безмежністю” [3, с. 87].

Топос у контексті сучасної науково-критичної думки являє собою “значуще для художнього тексту “місце розгортання значень”, яке може коррелювати з будь-яким фрагментом (або фрагментами) реального простору, як правило, відкритим” [3, с. 89], або ж поняття топосу може торкатися і більш широкого контексту, тобто позначати “спільне місце”, набір стійких мовних формул, а також загальних проблем та сюжетів, характерних для національної літератури” [3, с. 89].

Локус як предмет наукового вивчення “входить у філологію вже з деяким усталеним ядром: етимологічно (від лат. locus) позначає “місце”, “ділянку”, в антропоцентричному аспекті він може бути зовнішнім та внутрішнім” [3, с. 88]. З метою розрізнення обох понять “локусом” “філологи називають закриті просторові образи, “топосом” – відкриті” [3, с. 88].

Міський текст Степана Процюка – це, безпосередньо, певні просторові характеристики, що складаються з локусів, які, у свою чергу, “співвідносяться з конкретними просторовими образами, відсилають до дійсності” [3, с. 88] і певним чином взаємодіють з топосами. З точки зору останніх наукових досліджень, присвячених просторовим характеристикам, система напрямків вивчення різновидів локусів є розгалуженою. Сюди належать текстовий – “просторовий рефрент художнього тексту, який є результатом вибору письменником місця (або місць), де буде розгортатись дія” [3, с. 89], сюжетний, який співвідноситься з “місцями дії в сюжеті й композиції художнього тексту” [3, с. 89] та інші. Аналізуючи романи Степана Процюка, наша увага повинна зосереджуватися на текстових локусах як частинах загального контексту міського тексту.

У науковій літературі загальновідомим є поняття системи сюжетних локусів, яка “описується шістьма парами опозицій, організованих у наступну композицію: 1) негативний/позитивний; 2) природній/осягнутий людиною; 3) відкритий/закритий; 4) свій/чужий; 5) верх/низ; 6) фантастичний/реальний” [3, с. 89], окрім цього “серед локусів, виражених називними іменниками, визначаються наступні пари:

1) приватні локуси, які позначають житло персонажів (ділянка, квартира, хутір, хата);

2) соціальні локуси (департамент, присутність);

3) природні локуси (степ, море);

4) комплексні локуси (бал, гра в карти);

5) динамічні локуси (дорога)” [3, с. 89].

“Уся багатообразність досліджених і тих, що підлягають дослідженню художніх локусів підводиться до трьох ключових для російської культури – ДЕРЖАВА, МІСТО, БУДИНОК, які представлені у тексті як мовно-образна фіксація геополітичних та побутових просторів” [3, с. 91]. Подібну систему зображення ключових локусів та

топосів можна простежити у романах Степана Процюка. Особливістю авторського художнього зображення є ієрархічність побудови такої системи від зображення найменшого просторового образу (квартири, кімнати) до утворення більш широкого просторового локусу (країни). “Під локусом слід розуміти текстове уявлення соціокультурного простору, створеного та організованого людиною...” [3, с. 91] і, відштовхуючись від “дослідження локусів і топосів у художній літературі в таких напрямках, як:

1) локуси/топоси національні та інтеркультурні (так загальнолюдський локус дім в російській літературі постає як квартира, комуналка, барак...);

2) локуси цивілізації та природні топоси (місто, дім – море, річка, степ...);

3) локуси реальні та віртуальні;

4) локуси інтертекстуальні всередині національної літератури (тобто наявні у багатьох художніх текстах) та індивідуальні, що формують ідіолект письменника;

5) локус як концепт, який складається з “підлокусів” (наприклад, локус дім може формуватися з: підлога, стеля, поріг, вікно, стіна, лампа...);

6) включення локусу/топосу до опозиції (дім – безпритульність, столиця – провінція...)” [3, с. 91]. Можна зробити висновок, що ключовими для роману “Тотем” Степана Процюка є локуси КВАРТИРА, БУДИНОК, СТОЛИЦЯ, КРАЇНА [виділення І. Коноваленко].

Просторовий образ квартири автор формує внаслідок зображення тих соціально-побутових предметів, які формують асоціативні уявлення вигляду звичайної сучасної квартири: “... відімкнуть світло. Перекриють газ. Охолодять батареї. Ліквідують подачу горячої і холодної води...” [4, с. 143]; або внаслідок зображення дій, які натякають на життя у сучасній міській квартирі: “... життя у цих багатоповерхових мішках, котрі покликані були імітувати світло приватності, ауру домашності” [4, с. 50], “...вечором – обов’язкове ТВ... вечірні сусідські пантофілі як глузлива пародія на сімейну стабільність. [4, с. 93]. Отже, автор певним чином формує локус квартира “...як концепт, який складається з “підлокусів” [3, с. 91], у нашому випадку іменників “світло”, “газ”, “батарея”, “гаряча вода”, “холодна вода”, “ТВ” або словосполучень “світло приватності”, “аура домашності”, “сусідські пантофілі” тощо.

У деяких випадках автор уміщує в опис і саму назву локусу, що робить відтворення просторових зображень більш чітким та зрозумілим, наприклад, при описі квартири використовує асоціативну метафору: “ти відмовляєшся навіть від найпростішої роботи, волюючи гнити у прокуреному кімнатному чотирикутнику” [4, с. 39], чи прямо називає предмет, який описує: “... мене влаштовує моя нова квартира... Мені не треба ні золотих пісуарів, ні срібних ложок, ні діамантових картинних

рамок,.. навіть меблів із мореного дуба. У моїй ошатній двокімнатці практично і зручно” [4, с. 108]. У свою чергу, локус квартири в романі “Тотем” є і “підлокосом”, уключеним до концепту локусу будинок: “..нехарাপутний студентський гуртожиток, нічого не бачачи, доповзаєш до свого (але і ця річ не твоя, у цьому місті тобі не належить нічого, ти – вродлива партія) казенного дівочого ліжка. Ти не чуєш ні вересків ... співжительнок, ні п’яних хлопчачих голосів, ні підступного переходу довгого зимового вечора у задушливу, наче зашморг, ніч” [4, с. 98]. У зазначеному прикладі певні асоціативні уявлення (ліжка, співжительноки) формують у читача уявлення зображуваної автором кімнати, проте, автор зауважує на зображенні ним певного будинку – гуртожитку. Така система опису ілюструє приклад включення локусу до концепту.

Деталізований опис подій у міських закладах формує відповідні топоси. “Ти довго сидів із приятелями у кав’ярні... алкоголь і кав’ярні – для лінивих або невпевнених, ще, може, для пестунчиків долі, котрі можуть собі дозволити штучне самодопінгування” – приклад топосу кав’ярні [4, с. 69].

Паралельно з такою системою зображення письменник використовує і пряме зображення локусу будинок: “Будинки наче пастки, у яких тортують і колесують кохання. Перехожі – всі, всі, всі! – є психопатами або посланцями демонічного лікаря” [4, с. 136]. Тим самим автор створює наступний локус у системі побудови міського тексту твору – столиці.

Широко окреслюючи події, які відбуваються в межах столиці, він укладає топос столиці в систему побудови топосу країни: “... А нашу бідну країну ми також більше любимо на відстані, адже так затишно випускати газети і співати народних пісень на віддалі кількох державних кардонів... Ми є скаправілі і зледащілі, малоосвічені і нетямущі. Ми – заздрісні сальєристи і ненатлі салюїди... О країно цвинтарів і надгробків, епітафій і надмогильних плит, території мартирологів і ритуалів, об’єкте мимовільної евтаназії і тотальної психоделіки! [4, с. 99]”.

Додатково автор топос країни створює локалізація подій та повсякденного життя українців: “Вся наша країна оповита недільними літургіями... Благівісна тиша і біблійний перепочинок зависає над нещасливою країною. Бо нині вона – це країна похмільного понеділка, бізнесового вівторка, політичної середи, сексуального четверга, зрадливої п’ятниці чи міщанської суботи” [4, с. 122].

Отже, враховуючи, що “лінгвокогнітивний аналіз поетичних локусів допоможе також встановити в тексті гештальти, що корелюють зі сприйняттям соціального простору і носять знаковий характер для культури” [3, с. 91], можна акцентувати увагу на негативному сприйнятті автором теми міста. Це дозволяє нам зробити висновок, що локуси та топоси у романах Степана Процюка “Тотем” та “Інфекція” формуються шляхом різних художніх прийомів відображення просторової дійсності,

проте, найчастіше автором використовується прийом складання локусу з певних “підлокусів”.

Дослідженню особливостей утілення міської теми в романах Степана Процюка будуть присвячені наші подальші розвідки.

Список використаної літератури

1. Галич О. А. Теорія літератури: Підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васил’єв. – К.: Либідь, 2008. – 488 с. **2. Іщенко В.** Література в місті й місто в літературі / В. Іщенко // Дніпро. – 2011. – № 1. – С. 332 – 337. **3. Прокоф’єва В. Ю.** Категорія пространство в художественном преломлении: локусы и топосы / В. Ю. Прокоф’єва // Вестник ОГУ. – 2005. – № 11. – С. 87 – 95. **4. Процюк С.** Тотем / С. Процюк. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2007. – 192 с. **5. Словник іншомовних слів:** 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустосвіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

Коноваленко І. Ю. Локуси та топоси в романі Степана Процюка “Тотем”

У роботі визначено систему побудови художнього простору в романі автора шляхом використання локусів та топосів міста; з’ясовано, що увага письменника сконцентрована на побудові широкого простору сучасного мегаполісу шляхом побудови “міського тексту”, який являє собою певну ієрархію локусів та топосів з характерними ознаками відносної тотожності об’єкта, що існує в реальній дійсності, та культурній значущості цього об’єкта для соціуму, на основі чого формується когнітивна база і фіксуються стереотипні та індивідуальні уявлення про нього. У роботі виявлено, що ключовими для роману “Тотем” Степана Процюка є локуси КВАРТИРА, БУДИНОК, СТОЛИЦЯ, ДЕРЖАВА.

Ключові слова: локус, топос, художній простір.

Коноваленко І. Ю. Локусы и топосы в романе Степана Процюка “Тотем”

В работе определена система построения художественного пространства романа автора путем использования локусов и топосов города; выяснено, что внимание автора сконцентрировано на построении широкого пространства современного мегаполиса путем построения “городского текста”, который представляет собой некую иерархию локусов и топосов с характерными признаками относительной тождественности объекту, существующему в реальной действительности, и культурной значимости этого объекта для социума, на основе чего формируется когнитивная база и фиксируются стереотипные и индивидуальные представления о нём. В работе выявлено, что ключевыми для романа “Тотем” Степана Процюка есть локусы КВАРТИРА, ДОМ, СТОЛИЦА, ГОСУДАРСТВО.

Ключевые слова: локус, топос, художественное пространство.

Konovalenko I Y. “Locus and Topos in the Stepan’s Protsiuk Novel “Totem”

Stepan’s Protsiuk work defined a system of artistic space by using the novel’s locus and topos of the city and found that the author’s attention is focused on building a wide area of modern metropolis, by building “urban text”, which is a hierarchy of loci and topos with the characteristics of the identity of the object relative that exists in the real world, and the cultural significance of this object to the society, which is formed on the basis of a cognitive base and fixed stereotypes and individual ideas about him. The work finds that the key to the novel’s “Totem” is an APARTAMENT, a HOUSE, a CAPITAL, a COUNTRY.

Key words: locus, topos, artistic space.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.12 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Бойцун І. Є.

УДК 821.161.2–3.09+929 Загребельний

О. В. Красненко

**ОБРАЗ КИЄВА У ЧАСОПРОТОРІ ПРОЗИ
П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО**

Місто в якості умовного фону, специфічного, історико-національного колориту, існуючих умов життя з’явилося в літературі ще з давніх часів. Традиційно українська література XIX – початку XX століття характеризується пануванням реалістичної концепції, а письменство трактується як “провінційне”, “селянське”, “урбанізм скоріше був винятком, ніж традицією” [8, с. 393]. Однак використання, хоча і поодинокі, письменниками XIX – початку XX століття урбаністичних мотивів заклало основу для подальшої трансформації образу міста. Надалі український модернізм представляє читачеві місто як текст, як самодостатню сутність. “У вітчизняній літературі цього періоду – зазначає літературознавець В. Агеєва – зміна просторових координат, моделей бачення і зорового сприйняття особливо помітно, тому що з початком XX століття акценти все очевидніше зміщуються на урбаністичну тематику, а зображення міського простору потребувало і нової точки зору, точки розташування оповідача, і нових способів для передачі враження і спостереження” [12, с. 36].

Метою даної розвідки є визначення фундаментальних атрибутів образу міста та особливості його зображення у прозі П. Загребельного.